

MÂTÜRÎDÎ'NİN DÜŞÜNÇESİNDE EMRİ Bİ'L-MA'RUF VE NEHYİ ANİ'L-MÜNKER'İN ANLAŞILMA ŞEKLİ*

Dr. Mehmet TAŞDELEN**

Özet.

Bu çalışmamızda, emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münkerin İmam Ebû Mansur Mâtürîdî tarafından nasıl ele alındığı irdelenmeye çalışıldı.

Ma'ruf, her türlü iyiliği, münker ise her türlü kötülüğü kapsamaktadır. İyiliğin işlenmesini teşvik ve kötülüğün de engellenmesi, İslâm düşünce tarihinde her zaman üzerinde önemle durulan bir ilke olmuştur.

Bu ilkeyi ilk defa mezhebî anlamda yorumlayanlar Hâricîler olmuştur. Onlar bunu yaparken genel metodları olan sert ve katı yöntemi burada da kullanmış ve hiç tasvip edilmeyen neticelere sebep olmuşlardır. Mu'tezile de bu ilkeyi aslı beş prensibi arasında saymıştır. Her ne kadar Hâricîler kadar olmasa da Mu'tezilinin de bu ilkenin uygulanmasında özellikle siyasî alanda Mihne dönemi'nde olduğu gibi şiddet kullanılarak uygulamıştır.

İmam Mâtürîdî bu ilkeyi akl-ı selîmin hâkim olduğu bir metolla yorumlamaya gayret etmiştir. Onun hem iyiliği emrederken, hem kötülüğü nehyederken yumuşak, kucaklayıcı, kapsayıcı, merhamet eksenli ve insan fitratına uygun olacak bir metodu benimsediğini ve ilkenin bu prensipler doğrultusunda uygulanması gerektiği düşüncesinde olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde Mâtürîdî'nin düşüncelerinin özellikle Hâricî zihniyetli oluşumlar karşısında yapıcı bir rolünün olacağını ifade edebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Ma'ruf, Münker, Mâtürîdî, Hâricî, Mu'tezile.

AMR BİL MAROOF WA NAHİ 'ANİL MUNKAR THE WAY OF UNDERSTANDING IN MÂTÜRÎDÎ'S THINKING

Abstract.

In this work, we have tried to examine how amr bil maroof wa nahi 'anil munkar (enjoining good and forbidding wrong) are handled by Imam Abu Mansur al-Mâturidi.

Maroof includes all kinds of goodness, and munkar includes all kinds of evil. Encouraging the processing of goodness and obstruction of evil has always been an important principle in the history of Islamic thought.

* Bu makale Mehmet TAŞDELEN'in "MATÜRÎDÎ'NİN DÜŞÜNÇESİNDE EMR-İ Bİ'L-MA'RUF VE NEHY-İ ANİL-MÜNKER" adlı yayınlanmamış doktora tezinden özetlenmiştir. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016.

** Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, İlçe Müftüsü, Sincik. e-mail: mehmettasdelen02@hotmail.com.tr

For the first time, it is seen that Kharijites is the one who interprets this principle in terms of sectarian meaning. In doing so, they used the hard and rigid method of their general methods here, and they led to unprecedented consequences. Mu'tazila also counted this principle among its five principals. Although not as much as the Kharijites, Mu'tazila sometimes took a hard line in the implementation of this principle and applied it in the political arena, especially in the period of the Mihna, by using violence.

Imam Mâturîdî tried to interpret the principle with a method that reason is dominated by reason. We can say that when he has enjoined good and forbidden wrong, he has adopted a method that is soft, embracing, inclusive, merciful-oriented and fit for human nature, and he thought that this doctrine must be applied to these principles. Today we can express the constructive role of Mâturîdî's thoughts in the face of the Kharijites minded entities in particular.

Key words: Maroof, Munkar, Mâturîdî, Kharijites, Mu'tazila.

Giriş

Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker insanlık tarihi boyunca tüm inanış ve dinlerde ifadesini farklı şekillerde bulmuş bir ilkedir. Bu ilke İslâm dininde de önemsenmiş, Kur'ân ve Hadis bağlamında temel kaynaklarımızda vurgulanmıştır. Ancak hangi şeyin iyi ve hangisinin kötü olduğu Kur'ân ve sünnette belirtilse de kişilere, gruplara, hayat tarzları gibi durumlara göre farklılık göstermektedir. Kur'ânî bir ilke olan bu prensibin nasıl anlaşıldığı, ne şekilde yorumlandığı ve hangi metotla yapılacağı konusunda İslâm mezhepleri/kelâm ekolleri arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır.

İyiliği emretme, kötülükten nehyetme ilkesi, Hâricîlerin hareket noktasını oluştururken, Mu'tezile'de beş prensipten birini teşkil etmiş ve Ehl-i Sünnet kelâmında da önemsenen ilkeler arasında yer almıştır. Bu çalışmayı yapmamızın temel amacı bir kısım kelâm ekolünün önemle üzerinde durduğu emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker ilkesiyle ilgili olarak İmam Mâtürîdî'nin düşüncelerini ortaya çıkarmaktır. Çünkü ülkemizde bu hususta yapılan çalışmalar genelde ya Haricî ya da Mu'tezile ekollerinin görüşleri çerçevesinde ele alınmıştır. Mâtürîdîler ve İmam Mâtürîdî açısından bu konuya yaklaşım ise yok denecek seviyededir. Biz de, bu makalede İmam Mâtürîdî'ye göre emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkerin yorumlanışına ışık tutmaya çalışacağız.

1. MÂTÜRÎDÎ'DE EMRİ Bİ'L-MA'RÛF VE NEHYİ ANİ'L-MÜNKER

1.1. Anlam Alanı

Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker, İslâm'ın davet yönünü ilgilendiren ve tebliğ esasını cami bir prensiptir. Bu prensibin neyi kapsadığı, nasıl yapılacağı ve kimlerin hangi metodla bunu yapması gerektiği farklı şekillerde anlaşılma gelmiş ve uygulanmıştır. Hâricîlerde İslâm'ın ana prensiplerinden biri olarak anlaşılması ve muhakkak yerine getirilmesi gereken bir prensip olduğu vurgulanmıştır. Ancak yöntem konusunda aşırı gidilmiş, sert tutum ve davranışlarla bunu uygulama yolu tercih edilmiş ve hatta bu gayeyle mü'min olup da kendi görüşlerinden farklı düşünen nice insanın canına kıymışlardır. Bu şekildeki davranışlarına da emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker ilkesini dayanak göstermişlerdir.

Bu prensip Mu'tezile'de beş temel prensipten biri olarak kabul görmüş, ancak onlar da, Hâricîler kadar olmasa da, kimi zaman sertlik yanlısı tavır takınmışlardır. Bunların sertliği daha çok siyasî alanda olmuş, insanlara siyasetin eliyle zorla kendi fikir ve yorumlarını kabul ettirmek için baskı yapmışlardır. Yine onlar da bu uygulamalarını emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker içerisinde değerlendirmişlerdir.

Makalemizde Ebu Mansur Mâtürîdî'nin emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker konusuna yaklaşımı nasıl olmuştur? Sorusuna cevap arayacağız

İmam Mâtürîdî'nin bu konuya yaklaşımını öğrenmek için öncelikle önemli te'liflerinden olan *Te'vilatu'l-Kur'ân* adlı eserine bakmamız yerinde olur. Emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münkeri *Te'vilatu'l-Kur'ân*'da detaylarıyla işlediğini görmekteyiz. İmam Mâtürîdî'den sonra gelen Mâtürîdî âlimler ise bu konuyu onun gibi doğrudan ele alıp, detaylı bir şekilde işlememişler ancak dolaylı olarak işlemişlerdir.

İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilatu'l-Kur'ân*'da, ma'rûf ve münker kavramlarının anlamlarını geniş bir yelpazede ele aldığı görülmektedir. Bunu gösteren ayetlerden olan: “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i Kitap da inansaydı, elbette bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.”¹ âyetinde geçen ma'rûf ve münker kavramlarını İmam Mâtürîdî şu şekilde açıklamaktadır: “Akılca iyi görülen her şey ma'rûf, akılca kötü görülen her şey ise münkerdir. Muhtemeldir ki emr-i bi'l-ma'rûf iman emretmek, nehy ani'l-münker ise küfürden nehyetmektir. Bunun da delili âyette geçen “tu'minune billahi” ifadesidir. Kendileri iman eder ve başkalarına da iman emrederler, münkerden ise nehyederler anlamına gelir.”² Mâtürîdî'nin bu sözlerinden onun ma'rûfu genelde aklın iyi olduğunu bildiği şeyler özel de ise iman olarak tanımladığı ve yine benzer şekilde münkeri de genelde aklın kötü olduğunu bildiği, özelde ise küfür olarak tanımladığını çıkarabiliriz. Söz konusu âyetin tefsirinde Mâtürîdî'nin “te'murüne bi'l-ma'rûfi” ibaresini açıklarken; “Allah'tan başka ilah olmadığını ikrar etmek yani tevhid en büyük ma'rûftur. Bunu tezkib yani inkâr ve şirk ise en kötü münkerdir.”³ demesi de bu tespitimizi doğrular mahiyettedir. Nitekim “Onlar, Allah'a ve âhîret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbiriyle yarışır. İşte onlar salihlerdendir.”⁴ âyetinin tefsirinde⁵ ve yine “Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtu verirler. Allah'a ve Resûlüne itâat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir.

1 Âlu İmran, 3/110.

2 Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Semerkandî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, Daru'l-Mizan, İstanbul 2005, c. II, s. 388.

3 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, II/388.

4 Âlu İmran 3/114.

5 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, II/393.

Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶ âyetinin tefsirinde⁷ benzer açıklamalarda bulunmaktadır.⁸

Mâtürîdî Âlu İmran 110. âyetteki “Ma'rûfu emrederler ve münkerden de nehyederler” ibaresinin tefsirinde de ma'rûf ve münker kavramlarının anlamları üzerinde durmaya ve bunları daha da açmaya devam eder. Onun bu açıklamalarında ifade ettiği “Bu cümlede geçen ma'rûf ve münker üç şekilde açıklanabilir: 1-Ma'rûf, aklen iyi ve güzel olan, münker ise aklen kabih ve hoş gitmeyen şeydir. 2-Ma'rûf, âyet ve delillerle güzelliği bilinen, münker ise hüccetlerle kabih olduğu bilinen şeydir. 3-Ma'rûf, resûllerin lisanında güzel olarak söylenen, münker ise onların çirkin görüp sakındırdıkları şeydir.”⁹ Sözlerinden bu kavramları derin bir analize tabi tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu son açıklamalarında onun, yapılan farklı ma'rûf ve münker tanımlamalarını bir araya getirerek, hepsin de bu kavramları bir yönden tanımlamakta olduğunu zımnen kabul edip, bu kavramların anlam kapsamının bir tanıma hasredilemeyecek kadar geniş olduğuna dikkat çektiğini söyleyebiliriz.

Mâtürîdî, Lokman sûresi 31/17. âyetin¹⁰ tefsirinde de benzer izahları yapmakta ancak burada ma'rûf ve münkerin tanımlarını sahih akıl ve selim tab'a uygun olup olmama açısından ele almaktadır. Onun bu âyetin tefsirinde söylediği “ma'rûf, her sahih aklın kabul ettiği ve her selim tabiatın güzel gördüğüdür. Münker ise, her sahih aklın çirkin gördüğü ve her selim tabiatın kabul etmeyip kabih gördüğüdür. Düşünüldüğünde ve tefekkür edildiğinde ma'rûf veya münker açıkça bilinir.”¹¹ cümlelerinin, hüsün-kubuh konusundaki görüşlerinin bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Zira Mâtürîdî ancak şeriat gelmesiyle bilinmeleri mümkün olan hususlar dışında, birçok şeyin güzelliğini ve çirkinliğini akıl ile bilmenin mümkün olduğunu düşünmektedir.¹² Nitekim onun “Akıl ve insan fitratı ise bunların hepsini bilmekte fakat akla gelen şüpheler bunun bilinmesine engel teşkil ettiğinden Rasûlullah'ın bunu haber vermesine ihtiyaç vardır.”¹³ ifadeleri de bu doğrultudadır.

6 Tövbe, 9/71.

7 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, VI/410.

8 Benzer yorumları için bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, VI/80-81.

9 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, II/389.

10 Âyetin meali: “Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”

11 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, XI/234.

12 Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, Haz.: Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, İSAM Yayınları, Ankara 2003, s. 218-219; Pezdevî, Sadru'l-İslâm Ebû Yûsuf Muhammed, *Usuli'd-Dîn-Ehli Sünnet Akaidi*, çev. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015, s. 182.

13 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, VI/81.

Ma'rûf kavramının kapsamına ne tür fiillerin gireceği hususuna da Bakara sûresi 2/263. âyetin¹⁴ tefsirinde değinen Mâtürîdî, güzel söz söylemek, mü'min kardeşinin gıyabında dua etmek, günahları için af ve bağışlanma dilemek, iyiliği tavsiye etmek, sadaka vermek, Allah'ı tesbih etmek, O'na hamd ve medihte bulunmak gibi aklen ve dinen salih amel sayılan eylemleri bu terimin şümülünde ifade eder.¹⁵ Zaten bunlar da Mâtürîdî'nin ma'rûfu, her güzel iş olarak tanımlamasıyla uygunluk arz eden ifadelerdir.

Yapılan tüm bu açıklamalardan sonra İmam Mâtürîdî'nin ma'rûf ve münker kavramlarına verdiği anlamları şöylece maddeleştirerek kapsamını özetlememiz mümkündür:

Ma'rûf; iman, münker ise küfür anlamındadır.

Ma'rûf; tevhit, münker ise şirk anlamındadır.

Ma'rûf; aklen ve tabiaten iyi, güzel ve hayır olan, münker ise bunların zıtlarıdır.

Ma'rûf; resûllerin güzel olduklarını söyledikleri, münker ise onlar tarafından kötülünen ve yasaklanan şeylerdir.

Ma'rûf, aklen ve dinen yapılması güzel görülen ve sevap olan salih ameller, münker ise aklen ve dinen yapılması hoş görülmeyen ve günah olan masiyetlerdir.

İmam Mâtürîdî bu şekilde ma'rûf ve münker kavramlarına geniş çerçeveden yaklaşmakla aynı zamanda bu görevin yerine getirilirken neleri kapsayacağı, nelerle meşgul olunacağı ve neyi emredip neyi nehyetmek gerektiğinin çerçevesini de çizmektedir denilebilir.

1.2. “Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” Görevini Kimlerin Yapması Gerektiği ve Dini Hükmü

İmam Mâtürîdî, emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yapacakların kimler olması gerektiği ile ilgili olarak iki yorum getirmektedir. Bunlardan birini herkes, ikincisini ise bazı kimseler şeklinde başlıklara ayırabilmemiz mümkündür.

1-Herkes “Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” yapmalı: İmam Mâtürîdî Âlu İmran 104. âyete¹⁶ dayanarak emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker görevini herkesin yapması gereken bir vazife olarak değerlendirir. Şöyle ki: Bu âyette

14 Âyetin meali: “Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halîmdir.” (Bakara: 2/263).

15 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, II/176-177.

16 “Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip, kötülüğü de nehyeden bir topluluk olsun. Onlar felaha erenlerdir.” (Âlu İmran: 3/104).

geçen “*veltekun minkum ümmetun-sizden bir grup olsun.*” ibaresindeki “*min-kum-sizden*” kısmı sıla olarak düşünülduğünde, “herkes üzerine (her bir ferde) iyiliği emretmek, kötülüğü de nehyetmek bir sorumluluk olarak vaciptir.” şeklinde anlaşılması gerekir. Bu durumda ibareye “iyiliği emreden kötülüğü nehyeden bir topluluk olunuz.” anlamı verilmelidir. Âyetin böyle anlaşılmasının uygun olacağını, başka âyetlerle de destekleyen Mâtürîdî Yüce Allah'ın Kur'ân'da birçok âyet-i kerîmede ma'rûfu emir, münkeri de nehyetmesini, bu vazifeden herkesin sorumlu oluşuna bir delalet olarak değerlendirir. Nehy-i ani'l-münker görevini terk edenlerin zemmedildiği “(Onlar) münkerden nehyetmeyip onu işlediler. Yaptıkları ne kötü şeydi.”¹⁷ âyetini de genelde herkesin kötülükten sakındırması gerektiği şeklinde yorumlamış¹⁸ ve iyiliği emir ve kötülüğü nehyetmenin ihmal edilmeyecek kadar önemli bir vazife olduğunu, terk edilmesi durumunda gelecek azabın umumîliğinden korkmak gerektiğini söylemiştir. Bundan dolayı da herkesin elinden geldiği ve yapabildiği kadar bu sorumluluğu yerine getirmesi gerektiği görüşünü bu âyetten çıkarmıştır.¹⁹

Mâtürîdî'nin “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a iman edersiniz...”²⁰ âyetinde iyiliği emretmek ve kötülükten yasaklamanın tüm ümmetin bir sıfatı olarak zikredilmesine de işarette bulunarak yaptığı yorumları, bu görevin ümmetin tüm fertlerinin yerine getirmesi şeklinde anlamak da mümkün görünmektedir, denilebilir.

2- Toplumdan Bazı Kimseler “Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” yapmalı: Mâtürîdî yine Âlu İmran 104. âyette geçen “*veltekun minkum ümmetun-sizden bir grup olsun.*” ibaresinin anlam delaleti üzerinde yaptığı analizlerde, “*منكم*” daki “*min*” tabirinin sıla olarak değil de *teb'iz*²¹ mânasında olma ihtimali kabul edilirse bu durumda “*ümmetten bir kısım*” şeklinde anlaşılmasının uygun olacağını belirtir. Dolayısıyla Mâtürîdî bu anlam esas alındığında, eğer ümmetten bir cemaat (grup) iyiliği emredip kötülüğü nehyederse diğerlerinden bu görev düşer ve âyette geçen emrin, delaleti farz-ı kifâye hükmünün çıkarılmasına imkân verir²² yorumunu bulunmaktadır.

Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker görevini yerine getirmek, şâyet farz-ı kifâye olarak, toplumdan bir takım kimselerin yapması yeterli olacaksa, bu kimselerin kim olduğu sorusu sorulacaktır. Mâtürîdî, bu sorunun cevabı olarak, adı geçen sorumluluğu yerine getirmekle görevli olan kimselerin en başta peygamber-

17 Maide, 5/79.

18 Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, II/381-382.

19 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, II/382-384

20 Âlu İmran, 3/110.

21 *Teb'iz*: Arapça da” bazısı, bir kısmı” anlamına gelir. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul 1995, s. 848.

22 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, II/381-382.

ler olduğunu söylediği görülmektedir. Mâtürîdî, “*Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.*”²³ âyetini tefsir ederken, bu görüşünün ifade ederek şöyle gerekçelendirir: “Çünkü resûllerin bir görevi de tebliğdir. Bu tebliğin içerisine iyiliği emir ve kötülüğü nehiy de girmektedir.”²⁴

Mâtürîdî, yine bu âyetin tefsirini yaparken peygamberler dışında bu görevi kimlerin yapması gerektiği üzerinde açıklamalar getirmeye devam ederek, peygamberlerden sonra bu sorumluluğun öncelikle imam yani halife ve idarede sorumluluğu bulunanlar ile imam tarafından görevlendirilenler olduğunu belirtir.²⁵

Mâtürîdî’nin emri bi’l-ma’rûf ve nehyi ani’l-münker görevini imam ve halifenin sorumluluğunda olan bir kişinin görmesi, akıllara “ulû’l-emr” kavramını çağrıştırmaktadır. Kur’ân’da ulû’l-emr kavramı “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygamber’e de itaat edin, sizden olan ulu’l-emre de. Sonra bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, hemen onu Allah’a ve Rasûlüne arzedin, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanan kimselerdenseniz...*”²⁶ âyeti ile “*Kendilerine güven veya korku hususunda bir haber geldiğinde onu hemen yayıverirler. Halbuki onu peygambere ve aralarında yetkili kimselere götürselerdi, onlardan sonuç çıkarmaya gücü yetenler, onu anlarlardı. Allah’ın üzerinizdeki lütfu ve rahmeti olmasaydı, pek azınız hariç, şeytana uyardınız.*”²⁷ âyetinde geçmektedir. Bu âyetlerde geçen söz konusu terime Mâtürîdî’nin; umera²⁸, ulema²⁹, Hulefâ-i Raşîdîn ve vulatu’l-emr³⁰ anlamları yüklediği görülmektedir. Dolayısıyla iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak görevi ulû’l-emr olarak öncelikle devletin başındakiler ile onun verdiği yetki sahiplerinin üzerindedir. Âlimler de ulû’l-emr kapsamına dahildir. Hatta İmam Mâtürîdî’nin yapmış olduğu açıklamalardan ulû’l-emr’den maksadın daha çok ehl-i ilim yani âlimler olduğu görüşünün ağırlık kazandığını söylememiz de mümkündür.³¹ Ancak bu sınıfın emri bi’l-ma’rûf ve nehyi ani’l-münkeri yerine getirecek üçüncü bir grupta değerlendirilmesi daha uygun olabilir.

Mâtürîdî’nin devlet yöneticilerinin, toplumda emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münker görevini yerine getirmekten sorumlu kişilerin en başında geldiği şeklindeki bu çıkarım, daha sonraki Mâtürîdî âlimler tarafından da özellikle “imamın

23 Lokman, 31/17.

24 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, XI/234.

25 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, XI/234.

26 Nisa, 4/59.

27 Nisa, 4/83.

28 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, III/293-294.

29 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, III/299-302.

30 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, III/354-355.

31 Mâtürîdî’nin ul’ül-emr’den maksadın âlimler olduğu görüşüyle ilgili geniş bilgi için bkz: Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, III/293-303.

(halifenin) görev ve sorumlulukları” içinde değerlendirilip, aynen ifade edilen bir husus ola gelmiştir.³²

Ona göre, bir takım şartları taşıyan ehl-i ilim ve toplumda sözü geçecek kişilerin de bu sorumluluğu yerine getirmesi gerekenler arasında olması uygundur.³³

Bu açıklamalar ışığında İmam Mâtürîdî'ye göre emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkeri yapacakların kimler olması gerektiği ile ilgili olarak şu şekilde bir sıralama yapmak mümkündür:

- 1- En başta “Resûllerin” görevleri arasındadır. Çünkü onların bir vazifesi de emri bi'l ma'rûf ve nehyi ani'l-münkerdir. Bu da Resûllerin sıfatlarından olan tebliğ ile ilgilidir.
- 2- Peygamberler dışında bu görevi yapması gereken “İmam” veya “Halifedir”. Bunun yerine getirilmesi hususunda ya imam kendisi yapar ya da imamın görevlendireceği kimseler veya kurum yerine getirebilir. Meselâ İslam tarihinde hisbe³⁴ şeklinde tezahür eden bir teşkilatın oluşmasıyla imamın görevlendirdiği muhtesib (hisbe işini yapan) vasıtasıyla da yerine getirildiğini görmekteyiz.
- 3- Bir takım şartları taşıyan kimseler tarafından yerine getirilebilecek bir görevdir. Bu şartları da İmam Mâtürîdî'den özetle şöyle tespit etmek mümkündür:

32 Neseî, Ebû'l-Muîn b. Muhammed, *Tabsıratu'l-Edille*, Tah: Hüseyin Atay, DİB Yayınları, Ankara 1993, c. II, s. 431. Neseî, İmamet ve imamın görevleriyle ilgili meseleye *Temhid*'de de değinir. Ancak orda geniş açıklamalar için *Tabsıra*'yı adres gösterir. Bkz. Neseî, *Kitabu'l-Temhid-Tevhidin Esasları*, s. 150-156; Ayrıca bkz. Taftazânî, Mesud b. Ömer b. Abdillâh Saduddîn, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi-Şerhu'l-Akaid*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2010, (Ömer Neseî'ye ait olan Arapça “Akaid” metni bölümü), s. 85-86.

33 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, XI/234.

34 Hisbe: Arapçada “hesap etmek, saymak; yeterli olmak” anlamlarındaki hisab kökünden türeyen ihtisab, sevabını umarak bir işi yapmak, akıllı ve basiretli bir şekilde yönetmek, çirkin bir iş yapmayı kınamak, hesaba çekmek mânasına gelmektedir. İhtisab mastarından türeyen bir isim olan hisbe kelimesi ise, terim olarak emri bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l münker prensibi uyarınca gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade eder. Hz. Peygamber çarşı, pazar ve sokakları denetlemek, gayr-ı meşrû davranış ve eylemleri önlemek için bazı şahısları görevlendirmiştir. Bu uygulama Hulefa-i Râşidîn zamanında da sürmüştür. (Cengiz Kallek, “Hisbe”, *DİA*, İstanbul 1995, c. I, s. 135); Hisbe, “adâlet ve fazileti dinî esaslara göre ve her muhit ve devirde alışlagelen örf ve adetlere uygun olarak tahakkuk ettirme maksadıyla fertlerin, din, ahlâk iktisat yani genel olarak toplumsal alanda refahını, huzurunu temin için devletin hususi görevliler yoluyla ifa ettiği idarî bir kontroldür. İhtisab da denir. İhtisab işini yapana muhtesib denir.” (Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı, Bir İslâm ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, Ankara 1975, s. 14); Hisbe işine, zabıta göreviyle yükümlü bir kurum niteliği kazandırılmıştır. Tarihte tüm müslüman devletlerde bu müessese resmî hüviyet kazandırılarak iyiliği emretmek ilkesi devlet eliyle tatbik edilmiştir. Bu kurumun varoluş gerekçesi ve meşrûiyet dayanağı Kur'an'ın iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak ilkesidir. Bu ilke sadece ferdî gayretlere bırakılmamış, bu işle özel olarak ilgilenen resmî bir kurum tesis edilerek devletin özel görevlilerle yürüttüğü, dinî, ahlâkî esasların hâkim olmasını ve çiğnenmemesini sağlamaya yönelik bir sosyal kontrol işlevi gören bir göreve dönüşmüştür. (Yüksel Demirkaya, Dumlupınar Üni. Kamu Hukuku Öğretim Elemanı), *Osmanlı Devletinde Belediyeye (Hisbe) Teşkilatı*, yer ve tarih yok.

- i. Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yapan kişi en başta kendisi ilmiyle âmil olmalıdır. Söylediklerini yapan salih kişi olmalıdır ki sözü tesir etsin.³⁵
- ii. Sabırlı olmalı. Bu görevi yerine getirirken gelecek sıkıntılara göğüs gererek sabırla karşılık vermelidir.³⁶
- iii. Yumuşak olmalı. Sert ve katı tutum insanları uzaklaştıracığından yumuşak bir tavırla hareket esas olmalıdır.³⁷
- iv. Affedici ve merhamet sahibi olmalı. Kindar ve dış bileyen değil insanların hatalarını büyütmeden ıslahı için gayret göstermelidir.³⁸
- v. Anlamayan kimseyi rencide etmek yerine gerekirse fazla uğraşmadan yüz çevirme ve ondan etkilenmemek için uzaklaşmayı bilmelidir.³⁹

1.3. Kimlere “Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” Yapılmalı

Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker görevi yerine getirilmesinde dikkat edilmesi gereken diğer bir hususta kimlere karşı yapılacağıdır. Yani iyiliği emre ve kötülüğü nehye muhatap olanların kimler olduğu meselesidir. Buna dair İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilat*'ında ulaştığımız bilgileri şu şekilde sıralayabiliriz:

- a- Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkerin muhataplarından biri müslümanlardır. Müslümanlar hem daha iyi olanı yapmaya teşvik edilirken, hem de kötülüklerden uzak durmaya ve kötülüklere götürecek yollara karşı da uyarılmalıdır.⁴⁰
- b- Muhataplardan diğer biri de ehl-i fisk⁴¹ ve sefehdir.⁴² Bunlar ehl-i İslâm

35 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, II/393, 395.

36 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, XI/234-235.

37 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, VI/145-146.

38 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, II/456-457.

39 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, II/457.

40 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, II/159-160.

41 Ehl-i Fisk: Belirli bir sınırı aşmak anlamına gelen fisk, haktan sapmak, Allah'ın emirlerine uymayan günahkâr mü'min anlamlarına gelir. (Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara, s. 88).

42 Sefeh: Sefih, sözlükte “ahmak, cahil, malını israf edip savuran” anlamına gelen sefih, bir fıkıh usulü terimi olarak, malını yerli yersiz saçıp savuran kimse demektir. (Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 584); Sefeh, akla ve şeriata aykırı bir şekilde kişiye ameli yükleyen, ferah ve gadaba yerli yersiz sevkeden akli hafiflik. (Cürçani, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabu'l-Ta'rifât*, Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 119); İşi yerli yerinde yapmama, sözü yerinde söylememe (Toplaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul 2010, s. 273); İmam Mâtürîdîye göre ise sefeh, hikmetin zıddı olan bir kelime olup, bir şeyin hikmetini bilmeme anlamına gelir. “Sefeh, bilgisizlik ve ihtiyaçtan kaynaklanır” der. (Mâtürîdî,

olup ancak günaha dalmış ve ne yaptığını bilmeyen kimselerdir.⁴³ Yani akli bu işe yetmeyen, bu işin öneminin farkında olmayan kimselere bu hususu hatırlatmanın yanı sıra ayrıca günaha dalmış, günahın çirkin yüzünü göremeyenleri de uyarmak ve bundan vazgeçirme gayreti de bunun içerisine girmektedir. Burada dikkatimizi çeken husus İmamın ehl-i sefeh ve fîsk tabirlerini kullanmasıdır. Buradan hareketle İmam Mâtürîdî, emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkerin kimlere yapılacağına da işaret ediyor diyebiliriz. Ayrıca diğer bir hususta İmam, ma'rûf ve münker kavramlarına konumuzun kapsamı kısmında başta verdiği çerçeve dâhilinde bu görevin nasıl ve kime yapılacağına dair açıklama yapıyor diyebiliriz. Yani ma'rûf nasıl ki sahih aklın ve selim tabiatın kabul ettiği ve münker de bunun tersi ise o halde emri ma'rûf yapmak ve nehyi münker de bulunmak da ehl-i sefeh ve fîska olmalıdır. Akli yetmeyen, işin farkında olmayan ve günaha dalmış kimselere karşı iyiliği emir ve kötülüğü nehyi uyarma babında yerine getirilmelidir mânası çıkarılabilir.

- c- İyiliği emir ve kötülüğü nehyin diğer bir muhatabı ise müslüman olmayanlardır.⁴⁴ Müslüman olmayanlara karşı bu görev yerine getirilirken beyan ve tebliğ esas olmalı ancak taat konusunda zorlayıcı olmamalı yorumunu nakleder.⁴⁵

1.4. “Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker”in Pratiği/Uygulanışı

Mâtürîdî emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker'in pratikte nasıl uygulanacağı ile ilgili olarak görüşlerini selim akıl çizgisinde ve Kur'ân'a dayandırarak ifade etmiştir, denilebilir. Zira o, ilkenin uygulanmasını esas olarak “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Şüphesiz senin Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir. O, doğru yolda olanları da en iyi bilendir.”⁴⁶ âyeti çerçevesinde hareket etmek gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker görevinin nasıl yerine getirilecek olması, kuşkusuz bu görevin kimlere karşı yapılması gerektiği ile doğrudan alakalı görünmektedir. Dolayısıyla Mâtürîdî'nin bu görevin kendilerine yapılması gereken kimselere göre, pratikte uygulanacak yöntemlerden bahsettiğini söyleyebi-

Kitâbu'l-Tevhîd Tercümesi, çev. Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, Ankara, s. 273; 276). İmam Mâtürîdî'nin sefeh hakkındaki geniş açıklamaları için bkz. (Mâtürîdî, *Kitâbu'l-Tevhîd Tercümesi*, s. 273-281).

43 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, XI/234-235.

44 Mâtürîdî, *Te'vilat'ul-Kur'ân*, II/146, 196; IV/399, 586.

45 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, II/159.

46 Nahl, 16/125.

liriz. Bu yüzden de bu iki faktör “yani kimlere karşı ve nasıl yapılmalı” birlikte düşünüldüğünde şöyle bir tasnif yapmak mümkündür:

1.4.1. Müslümanlara Uygulanışı

1-Salih Müslümanlar: Bunlardan kasıt, gerçekten iman etmiş ve ellerinden geldiği kadar Allah’ın emirlerine uymaya, yasaklarından kaçınmaya çalışan, devamlı fık ve günah içerisinde olmayıp, kabahatte ısrar etmeyen kimselerdir. Görünüşte bu kimselere karşı iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak görevi yapmaya gerek yok gibi düşünülebilir. Oysa İmam Mâtürîdî, bu kesimlere de iyiliğe teşvik ve olası kötülöklere karşı sakındırmak ve uyarmak şeklinde emri bi’l-ma’rûf ve nehyi ani’l-münker yapılabileceğini düşünmektedir. Bu kesimlere karşı bu görevi yaparken ise şiddet, cebr gibi olumsuz yöntemler kullanmaya gerek olmadığı için de hikmetle çağırarak ve güzel nasihatler şeklinde Kur’ân’da dikkat çekilen yöntemleri kullanmak gerekir.⁴⁷

2-Ehl-i Sefeh-Ehl-i Fısk Olan Müslümanlar: Bunlar, mü’min ve müslüman oldukları halde hikmete aykırı davranan, neyin hikmet, neyin sefeh olduğunu bilmeyen, kimi zaman cehaletle günaha giren, kimi zaman da girdikleri günahattan çıkamayarak devamlı o günah içinde kalan kimseler olarak ifade edilebilirler. Hâricîler ve Mu’tezile’nin mürtekîbu’l-kebîre olarak görüp, iman isminden çıktıklarını ifade ettikleri kesimler olarak da söylenebilirler. Adı geçen fırkalar, bu gruba girenleri, mü’min saymadıkları veya ne mü’min ne kâfir gördükleri için, o kimselere karşı aşırı şiddete varan uygulamalarla emri bi’l-ma’rûf ve nehyi ani’l-münker yapılmasını caiz görmüşlerdir.

Oysa İmam Mâtürîdî, iman-amel münasebeti bağlamında büyük günah işleyen kimseyi mü’min olarak değerlendirmekte ve dolayısıyla onlara kâfirlere, müşriklere karşı kullanılan yöntemlerle yaklaşılmasını doğru bulmamaktadır. Ona göre bu tür mü’minlere yapılacak emri bi’l-ma’rûf ve nehyi ani’l-münker’in başta zorlama ve icbar yöntemleri olmaması gerektiğini, beyan yöntemiyle bu görevi yerine getirmek gerektiğini ifade eder. Beyan yönteminden kast edilen, kişiye yapması gerekenin ne olduğunun açıklanması, bu konuda bilgi eksikliği veya yanlış bilgilendirme gibi cehalet sayılan bir yetersizliği varsa, doğrusunun öğretilmesi ve sorumluluğunu kendi iradesi ile yerine getirmeye ikna edilmesidir. Mâtürîdî, “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁴⁸ âyetini tefsir ederken, “la ikrâhe fi’d-dîn” cümlesinin ümmet-i Muhammed’den iman etmiş kimseler

47 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, IX/417; II/159-160.

48 Bakara: 2/256.

için nasıl anlaşılması gerektiğine değindiği yerde, mezkûr hususlara işaretle bulunmaktadır. Ona göre “Bir kimse müslüman olduktan sonra taat için zorlanmamalıdır. Çünkü Allah mü'minlerin kalplerine imanı sevdirmiştir. Bundan dolayı zorlama olamaz. Bir müslümanın bir takım işleri yerine getirmeye zorlanması ona şiddet uygulamak ve meşakkat vermek demektir. Önceki ümmetler için şiddet uygulamak ve meşakkat söz konusu idi. Ancak Yüce Allah bu ümmetten şiddet ve meşakkatı kaldırdı ve onlar için kolaylık diledi. Bu yüzden din hususunda bu ümmet zorlanmamalıdır.”⁴⁹

Mâtürîdî, mü'minlerin işledikleri günahların Havâric ve Mu'tezile'nin iddialarının tersine onları küfre götürmeyeceğini söyler. Ancak günahkâr olmalarından dolayı tövbe etmeleri gerekir. Yapılan tövbenin onların günahlarının bağışlanmasına sebep olacağı ümit edilir. Bir mü'min, küfürden, nifaktan, imansızlıktan dolayı değil, başka birtakım âmillerden dolayı günah işler. Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı, aslında onun takipçisi olduğu İmam Azam Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden farklı değildir. Nitekim Ebû Hanîfe de özellikle *Âlim ve'l-Müteallim*'de imanın amelden farklı olduğuna değinmekte⁵⁰ ve mü'minlerin çoğu zaman şehvet gibi duyguların galip gelmesi yüzünden günah işlediklerini ifade etmektedir.⁵¹ Mâtürîdî âlim Sâbûnî'nin “İlahi emre muhalefet ve nehyolunanı irtikâb etmeye gelince -ona muhalefeti helal telakki etmemek ve yasağı hafife almamak şartıyla- bu, ne tekzîb sayılır, ne de ilahi emir ve yasağı red mânası taşır; bu hal olsa olsa aşağı arzuların ağır baskısından, taassuptan, kibirden ve tembellikten doğan bir şeydir.”⁵² Açıklamaları da İmam Âzam ve Ebû Mansur Mâtürîdî'nin görüşleriyle paralellik arz etmektedir.

Mâtürîdî, ayrıca kişinin mübtela olduğu bir kötülüğü bırakmasının, hemen yerine getirilebilecek bir şey olmadığını, ona olan alışmışlık halinin değişmesi ve o kötülüğün terki için zaman gerektiğini ve bu konuda sabretmenin gerekli olduğuna dikkat çekerek,⁵³ psikolojik tahliller yapar ve bu suretle günah işlemenin, küfür ve imansızlıkla bir ilgisinin olmadığını ortaya koymaya çalışır.

Müslüman ve mü'min olan kimseleri günahından dolayı dinden çıkarmak, Allah'a karşı da işlenmiş bir suçtur. Zira böyle bir durumda Cenâb-ı Hakk'ın Afv, Gafûr, Rahîm diye isimlendirilmesi anlamını yitirmektedir. Bunun yanında söz konusu görüşün sahibi bu telakkisi sebebiyle Afv, Gafûr ve Kerîm diye bildiği Allah'ın kendisine düşman olmasını gerekli hale getirmiş olur; aynı kişi

49 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, II/159-160.

50 Bkz. Nu'man b. Sabit Ebu Hanife, *Vasıyye* (İmam-ı Âzam'ın Beş Eseri İçinde), çev. Mustafa Öz, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2016, s. 11-16.

51 Bkz. Ebû Hanîfe, *Vasıyye* (İmam-ı Âzam'ın Beş Eseri İçinde), s. 18.

52 Sabûnî, Nureddin, *Bidaye fi Usuli'd-Dîn-Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara 1995, s. 162.

53 Mâtürîdî, *Kitabu'l-Tevhîd Tercümesi*, s. 414-417.

bağışlayıcılık ve esirgeyicilik vasfını nefyedip her katı yürekli ve kötü huylu kim-
senin nitelendirilebileceği vasıfları yakıştırdığı yüce varlığa karşı da düşmanca
tavır takınma durumuna düşer ve sonunda başkalarına nisbet ettiği küfür ve ebedî
azaba kendisi düşûr olur. Zira Rabbin sıfatlarını tebdil eden bu tutum, günahların
en büyüğüdür.”⁵⁴

Hucurat suresi 49/9. âyette mü'min bir topluluğa karşı haksız yere savaşılarak
zulmedenler, kâfir olarak değil “mü'min” olarak nitelenmekte ve bu yaptıkları
günah da “bağy” olarak isimlendirilmektedir. Böylesi bir bâği topluluğa dahi ön-
celikle âyetin tasrihiyle ıslah edici bir şekilde yaklaşmak öncelenmiştir. Eğer ıslah
edici girişimleri kabul etmezler ve zulümlerinde ısrar ederlerse ancak o zaman
şiddet kullanmanın caiz olacağı bildirilmiştir. Ancak Mâtürîdî bu şiddetin her za-
man illa kılıç olması gerektiğini, zalim tarafla mücadelede farklı yolların her
zaman mümkün olabileceğini, fakat başka bir ihtimal kalmadığı takdirde silah
kullanarak savaşmaya en son çare olarak başvurulabileceğini söylemiştir.⁵⁵ Onun
bu izahlarının, mü'minlere karşı her zaman leyyin yani rıfk ile ve yumuşak yön-
temler kullanarak emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yapmak gerektiği şek-
linde anlaşılması doğru olacaktır.

Mâtürîdî'ye göre mürtekîb-i kebîre sahibinin dinden dışlanmak yerine İslâm
içinde kaldığını söylemek daha uygundur. “Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile
Allah'a dönün!”⁵⁶, “Ey iman edenler! Hepiniz Allah'a tövbe ediniz (ki kurtuluşa
eresiniz)”⁵⁷ âyetleri de günah işleyen kimselere “mü'minler” diye hitap ederek,
onların dinle ve imanla olan bağlarını devam ettirmiştir. Halbuki Mu'tezile ve
Havâric gruplarına göre bu mümkün değildir.”⁵⁸

Mâtürîdî, günah ve iman ikilemini bir arada zikrederek bunların birbirlerinden
etkilendikleri ancak birbirlerini yok etmediğini, tekzip⁵⁹ ve inkâr olmadıkça iman
vasfının devam ettiğini ve tövbe etmekle iman cihetinin ağır bastığını söyleyerek
mürtekîb-i kebîrenin mü'min olduğu hususundaki görüşünü yinelemektedir.⁶⁰ Do-
layısıyla emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker bir anlamda günahkâr insanlara
kucak açmak demektir. Onları dinden, imandan, İslâm'dan çıkarmak anlamında
değildir.

Mâtürîdî, irtikâb-ı kebîre ile emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker ilişki-
sini anlatırken şöyle bir aklı delillendirmeye daha gider: “Kişinin dinî vecibe-

54 Mâtürîdî, *Kitabu'l-Tevhîd Tercümesi*, s. 424.

55 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, X/67-69.

56 Tahrîm, 66/8.

57 Nur, 24/31.

58 Mâtürîdî, *Kitabu'l-Tevhîd Tercümesi*, s. 432.

59 Mâtürîdî, *Kitabu'l-Tevhîd Tercümesi*, s. 433.

60 Mâtürîdî, *Kitabu'l-Tevhîd Tercümesi*, s. 436.

lerini yerine getirmemesini, onun başlangıçta bunları dinden kabul etmediğinin kanıtı sayan kimsenin istidlali çarpık ve yanlıştır, herbir mü'minin düşünce (ve duyuş) merkezinde dinî vecibeleri inkâr etmekten sakınma kararlılığı ve bunları benimseyişini sürdürme azmi vardır. Dinî vecibenin ihlal edilişi mü'minin zihni ve deruni kararlılığının tersine döndüğünü göstermez, zira onun zihin merkezinde bunun imkânsızlığı ilkesi mevcuttur. Şâyet o, beşerî duyguların baskısıyla meşrû çizgiyi aşacak olursa, bu durumda bile önceki kabul ve kararlılığı devam eder.”⁶¹

Mâtürîdî'nin ifadelerinden yola çıkarak söylenebilir ki, günahkâr mü'minlere emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yapmak isteyen bir kimsenin, o kişileri hemen cehennemlik diye itham etmesi yanlış bir yaklaşım olması yanında Allah'ın kendinin merhamet sahibi bir Rab olması inancına da ters düşmektedir. İman ettiği halde günahlardan kendisini kurtaramamış kimselere merhamet ve dua ile yaklaşım; hikmet, yumuşak söz ve güzel bir tartışma ile emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yapmak gerekir.

1.4.2. Gayr-i Müslimlere Uygulanışı

Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yapılacak kesimlerden birisi de hiç kuşkusuz gayr-i müslimlerdir. Zira bunlar öncelikle İslâm'ın tebliğinin yapılacağı ve dine davet edilecek kimselerdir. Tebliğ ve davetin iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklama ilkesi içerisinde yer alması itibarıyla bunlar bu ilkenin hedef kitlelerinden biridir.

Gayr-i müslimlerin gerek Hz. Peygamber döneminde, gerekse günümüzde bir tek tipi olmamıştır. Daha açık söylemek gerekirse doğru oldukları hak bir dini kabul eden ve bu dine göre yaşamaya çalışan farklı dinlere mensup insanlar yanında, İslâm'a ve müslümanlara düşmanlık yapan gayr-i müslimler de bulunmaktadır. Yine şirk inancı üzere bir akideyi benimsemiş olanlar yanında tevhit inancına sahip oldukları halde, ehl-i kitap gibi muharref inançları kabul edenler de vardır. Yine müslümanlarla barış içinde yaşayan gayr-i müslimler olduğu gibi, savaşmayı tercih edenler de bulunmaktadır. Dolayısıyla gayr-i müslimlere karşı nasıl emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yapılacağı, onların kendilerinin bu ifade edilen hususlarla ilgili durumlarıyla yakından alakalıdır.

Mâtürîdî, kabaca iki kategoride değerlendirecek olursak müslümanlarla iyi geçinen ve savaşmayan gayr-i müslimler ile müslümanlara düşmanlık besleyerek harp yoluna başvuran gayr-i müslimlere farklı şekillerde emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker görevinin yerine getirileceğini düşünmektedir. Onun her iki grup hakkındaki görüşlerini şöyle özetlemek mümkündür:

61 Mâtürîdî, *Kitabu'l-Tevhîd Tercümesi*, s. 440.

1-Barışçıl Gayr-i Müslimler: Bunlar Hz. Muhammed (sav.)'in getirmiş olduğu dinden başka bir dini kabul eden, İslâm'a girmemiş ancak müslümanlar ile savaşmak gibi bir yola süluk etmemiş kesimlerdir. Mâtürîdî, bunlara iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama kapsamında yapılması gerekenlerin çeşitli aşamalarının olduğunu düşünmektedir. Ona göre yapılması gereken ilk iş, onların akıllarını ikna edecek, kalplerini ısındıracak bir şekilde tebliğ yapılmasıdır.

“*Dinde zorlama yoktur.*”⁶² âyetinde “*la ikrahe fi’ d-dîn*” cümlesinin gayr-i müslimlerle ilgili yorumlarını yapan Mâtürîdî, “hiçbir gayr-i müslim’in iradesi elinden alınarak dini kabul etmeye zorlanamayacağını” ifade etmekte ve böyle bir uygulamayı İslâm adına kabul edilemez bulmaktadır.⁶³ “*Allah size dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi*” âyeti ile de tebliğ adına zorlama olmayacağı konusundaki Kur’ânî tavrı pekiştirmektedir.⁶⁴

Barışçıl gayr-i müslimlere yapılması gereken ılımlı davetin, “*Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever.*”⁶⁵ âyetiyle bildirildiğine işaret eden Mâtürîdî şunları söyler: “Birilerine adaletin emredilmesi birilerine emredilmemesi, şeklinde bir ikilem yoktur. Ne dost ve ne de düşman adâletten nehyedilmez. Allah Teâlâ’nın şu sözünü görmüyor musun: ‘Bir topluma olan kininiz sakın ha sizi adâletsizliğe itmesin. Adil olun.’⁶⁶ Bu âyet düşmanlık anında bile adâletin terkinin helal olmayacağını bildirmektedir.”⁶⁷ Mâtürîdî, âyetle ilgili yorumlarında adâlet konusunda emir ve nehiy yapılırken müslim, gayr-i müslim farkının gözetilemeyeceğini ve hak, adâlet gibi kavramların beynelmilel hukukî normlar olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle de adâlet ve haktan nehyetmenin mümkün olamayacağını belirterek, adâlet konusunda ayrımcılığın doğru bir davranış olmadığını vurgulamaktadır.

Mâtürîdî’ye göre müslümanlara düşmanlık beslemeyen ve düşmanca eylemler içerisinde olmayan gayr-i müslimlere “*ve cadilhumbilletihiye ehzen*” emri mucibince “yumuşak sözle ve kol-kanat gererek (merhametle) en güzel bir şekilde mücadele etmek gerekir ki, dini kabul ve Rabbe boyun eğsinler.”⁶⁸ Dolayısıyla onlarla inatlaşmadan, onlara sevdirek ve anlatarak ikna etme yolu tercih edilmelidir.

“*Cadilhumbilletihiye ehzen-en iyi biçimde mücadele etme*” nin nasıl olması gerektiği üzerinde de duran Mâtürîdî, bunu, Allah’ın vasıflandırdığı tarzda ve

62 Bakara: 2/256.

63 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, II/159.

64 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, II/160.

65 Mümtehine, 60/8.

66 Maide, 5/8.

67 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, IV/112-113.

68 Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, VIII/216.

Kur'ân'da geçen peygamber ve nebîlerin, inanmayanlarla olan mücadelesi şeklinde olmalıdır⁶⁹ diye açıklar. Dolayısıyla başka din mensuplarına deliller ve hüccetler getirerek İslâm'ın hak din olduğunu ispat etme yoluna gidilir ve onların inkârlarının boş, inançlarının yanlış olduğu gösterilmeye çalışılır.⁷⁰ Yine benzer şekilde onların delilleri çürütülerek, iddialarının yanlışlığı ortaya konmaya çalışılır. Bu faaliyetler de meşru münazara kuralları içerisinde yapılmalıdır.

Şâyet gayr-i müslim muhataplar, kendilerine yapılan daveti kabul etmezler ve her türlü delil ve hüccete karşı inançlarından ve dinlerinden vazgeçmezlerse o zaman, cizye vermek ve müslümanların hâkimiyetini kabul etmek şartı ile kendi hallerine bırakılır. Bu hükümleri kabul edenlere karşı yine cebr, şiddet ve kıtal şeklinde hiçbir yöntem dinen uygulanamaz⁷¹ görüşünü Mâtürîdî dile getirmektedir.

2-Düşmanlık Yapan Gayr-i Müslimler: Bunlar müslümanlara karşı barışçıl bir yaklaşım içinde olmayı reddeden, hatta İslâm'ı ve müslümanları yok etmek için çalışan ve düşmanca faaliyetler içinde bulunan gayr-i müslimlerdir. Mâtürîdî, bunlara karşı emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yaparken de yine ılımlı ve olumludan başlayarak merhale merhale bir yaklaşım sergilemeyi doğru bulur. Tıpkı barışçıl olan gayr-i müslimlere yapıldığı gibi, bunlara da önce tebliğ, münazara, nasihat gibi yöntemler kullanılarak, onlar da düşmanlıklarından vazgeçmeye çağrılmalıdır. Ancak gösterilen tüm iyi niyetlere, yapılan tüm olumlu çağrı ve girişimlere rağmen düşmanlık yapmaktan vazgeçmezlerse, kademe kademe daha ağır yaptırımların denenmesi, yine sonuç alınmadığı takdirde en nihâyetinde kılıca sarılma yoluna başvurulması gerektiğini düşünür. O'na göre başka yöntemler ile netice alınabilecekken, onları terk edip, hemen kılıca başvurmak hikmet olmadığı gibi, dinen de doğru değildir.⁷²

Mâtürîdî, müslümanlara, günahkâr mü'minlere, barışçıl gayr-i müslimlere ve düşmanca tavır sergileyen gayr-i müslimlere farklı farklı şekillerde emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yapılacağını belirtmek yanında, genel anlamda bu ilkenin uygulanmasında dikkat edilmesi gereken bazı hususlara da işarette bulunur. Bunları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. İlimliden şiddetliye doğru bir gidiş tercih edilmelidir. Daha olumlu yöntemler uygulanmadan, olumsuz ve şiddet içeren yöntemlere başvurulmamalıdır. İknâ yoluyla netice alınmanın mümkün olacağı yerde, hemen kılıca sarılmak doğru bir yöntem değildir.

69 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, VIII/218.

70 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, VIII/219.

71 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, II/159-160.

72 Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, II/159; VIII/217-219; IV/399.

2. Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker yaparken, yaklaşımlara hâkim olan duygunun düşmanlık değil, merhamet olması gerekir. Bu görevi yerine getirirken insanları cezalandırmak değil, onları hidâyete sevk etmek gayesi güdülmelidir. Günah işleyeni hemen tekfir etmeden, onun ıslahı için kapı aralanarak tebliğ ve irşatta bulunulmalıdır. Aksi takdirde iyiliği emretmek dayatma, kötülükten nehyetme ise zorlamaya dönüşür ve tam tersine istenmedik neticeler doğurabilir. Kötülükten sakındırmak adına daha büyük kötülükler yapılmasına sebep olunabilir.
3. Bu görevi yapacak olan kimseler öncelikle ihlaslı olmalı, nefsânî duygularla hareket etmemeli, söyledikleriyle kendileri âmil olmalıdırlar. Kişinin kendi yapmadığı şeyleri başkasından istemesi veya kendi yaptığı şeyi başkalarının yapmamasını talep etmesi “*Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz*”⁷³ âyetine de aykırı bir davranıştır.
4. Muhataptan yapması veya yapmaması istenilen hususlar, İslâm’ın temel prensiplerine uygun olmalı ayrıca hüccet ve delile dayanmalıdır.⁷⁴ Zan ve kişisel görüşlerden uzak olmalı, İslâma uymayan indî fikirler ise hiç olmamalıdır. Ayrıca şahsiyet ve enaniyet sergileyen yaklaşımlardan da uzak durulmalıdır.
5. Dost, düşman, müslim ve gayr-i müslim, kim olursa olsun hak ve adâlet konusunda herkese eşit davranılmalıdır. Adâletsiz davranarak iyiliği emir ve kötülüğü nehyi asla yapılamaz.
6. Yapılması veya yapılmaması istenen hususlar insan fitratına uygun şeyler olmalı, muhal şeyler olmamalıdır. İyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak bir hak olarak Allah’a ait iken, yani emir ve yasaklama Allah’ın hükümrânlığında olduğu halde, Allah kendisi için bile “O, sizi seçti ve dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi.”⁷⁵ “Allah kimseye çekemeyeceği yükü yüklemeyiz”⁷⁶ buyurmuştur. Mâtürîdî’ye göre emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker görevini yapmak, daha önce de geçtiği üzere, en başta peygamberlerin vazifesidir. Peygamberler Allah’tan aldıklarını tebliğ eden kimseler olduklarına göre onlar da muhal olanı teklif etmemişlerdir. Dolayısıyla bu görevi yapacak olan kimseler de, tıpkı Allah ve elçileri gibi insanlara müstahil ve mümteni’ olan şeyleri emretmekten veya kaçınmaları imkânsız olan şeylerden sakındırmaktan uzak durmalıdırlar.⁷⁷

⁷³ Saf, 61/2.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, IX/418.

⁷⁵ Hac, 22/78.

⁷⁶ Bakara, 2/286.

⁷⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, IX/418.

7. Bu görevi yaparken acelecilik göstermemeli ve tedricî bir yaklaşım içinde olunmalıdır. Zira kişilerin alışkanlıklarını bir anda ve kolayca terk etmeleri beklenemez. Bu yüzden onlara kendilerini, kendi iradeleri ile değiştirmek için fırsat ve zaman tanımak gerekir.⁷⁸
8. Kişiyi kötülüğe sevk eden psikolojik ve çevresel etkiler de göz önünde bulundurulmalıdır. Gerek psikolojik, gerek sosyal ve çevresel sebepleri bilerek, görerek ve anlayarak kişileri kötülüğe iten sebeplerden önce zemini kurutulmaya çalışılmalıdır. “Def’i mefâsîd celb-i menâfiden evladır.”⁷⁹ yani zararı önlemek, fayda elde etmekten önce gelir” ilkesini akılda tutarak hareket etmek gerekir.

Şimdiye kadar tüm anlatılanlardan İmam Mâtürîdî'nin emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker ile ilgili görüşleri çerçevesinde şu tespitin yerinde olduğu görülür: “Mâtürîdî yaşamış olduğu çevrenin etkisiyle İslâmın temel prensipleri doğrultusunda bir din anlayışı geliştirmiştir diyebiliriz. Bu çevrenin gayr-i Arap ve merkezi otoriteden uzak oluşu, kendisinin gündelik siyasetle uğraşmayı Mâtürîdî'nin bağımsız ve hür düşüncesini kolaylaştırmış ve akla dayalı sağlam bir din anlayışı oluşturmuştur. Bu din anlayışında yaratılanlarda Allah'ın rahmet sıfatının eserini görme ve Allah'ın herkese karşı adâletli davranma emri, İmam Mâtürîdî'de bütün yaratılanları hoş görme, yaratılıştan dolayı kendilerine hak ettikleri değeri verme, her şeyi yerli yerine koyma şeklinde tezahür etmiştir.”⁸⁰ Diyebilmemiz yerinde bir tespit olur kanaatindeyim.

Mâtürîdî düşünce evrenin yaratılış gaye ve hikmetini büyük oranda insan merkezli olarak ele almaktadır. İnsanın yaratılış gaye ve hikmetini ise, imtihan olarak ortaya koymuştur. Bu sınavın içinde insan, bir taraftan yaratıcısını tanımak ve ona inanmak gibi inanca yönelik bir sorumluluğun yanısıra, öbür yandan da emir ve yasakları yerine getirmek gibi amelî ve ahlakî bir sorumlulukla yükümlüdür.⁸¹ Bu sorumluluk onu daima hareket halinde tutmuş ve böylelikle etrafındaki insanlara da bu uğurda fayda sağlama gayesini gütmüştür. Amaç insanlara dünya ve ahirette faydalı olmaktır.

Mâtürîdî'nin yorumlarından “İslâmiyet'in, benimsenmesi kolay, terki zor bir din olduğu yolunda bir sonuç çıkarmak mümkündür.”⁸² Mâtürîdî geleneği, “İslâmî

78 Mâtürîdî, *Kitabu'l-Tevhid Tercümesi*, s. 414-417.

79 Ulvi, Ali, *Telhisu Kavaidü Külliyye Ve İshlahatü Fıkhiyye*, İstanbul h. 1317, s. 57 (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1061>, 17.09.2017); Nursi, Said, *Kaştamonu Lahikası*, Envar Neşriyat, İstanbul 1992, s. 130.

80 Sarıkaya, Saffet, Mâtürîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik, İFAV, İstanbul 2012, s. 121.

81 Arslan, Hulusi “Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 2, s. 4 (Temmuz-Aralık 2009), s. 89-90.

82 Bekir Topaloğlu, *Mâtürîdî*, DİA, İstanbul 2003, c. XXVIII, s. 155.

değerlere samimiyetle inanan, fakat içten ve dıştan gelen etkiler sebebiyle davranışlarında küçük ve büyük hatalar işleyen insanları dindışı saymanın, ilahî rahmeti daraltmaktan başka, önemli sakıncaları da doğuracağına kanidir. Özellikle Haricî anlayışa göre, davranışlarında dini açıdan hatalı olan kişinin toplumun dışına itilmesi, İslâm'ın büyük özen gösterdiği birlik, beraberliği bozar, toplumu, dışlayan ve dışlanan zümrelere ayırır.”⁸³ Bunun acı ve istenmeyen bir sonucu olarak müslüman toplum içerisindeki insanlar arasında mezhep çatışmalarına yol açar. Bu da Müslümanların ayrışmasına, kuvvetinin ve birliğinin zayıflamasına belki de dağılmasına sebep olabilir. Mâtürîdî, emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkerin nasıl anlaşılması ve uygulanması gerektiğini yorumlayıp, açıklarken aşırılıklardan uzak, insanın fitratına uygun, anlayış ve kabule dayalı bir yaklaşım ve metot ortaya koymuştur.

Sonuç

Emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker/iyiliği emretmek, kötülüğü önlemek İslam kültüründe ilkesel bir şekil almıştır. Bu ilke bir toplumun başarısı, faziletli bir hayat sürmesi ve adâleti tesis etmesi için her müslümanın uyması ve uygulaması gereken en önemli görevleri içerisinde barındırmaktadır.

İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan kelâm ekollerinin ana gayelerinden biri de Kur'ân ve sünnetin emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker ile ilgili çizmiş olduğu bu yolda gitmek olmuştur. Onlar da bu gayeyle iyiliği emretmek, kötülüğü yasaklamak ilkesini ele almışlar ve bunu uygulama adına farklı metotlar geliştirmişlerdir.

Emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker ilkesini uygulama esasları arasında sayan ilk mezhep olan Hâricîler ile bu ilkeyi, beş temel prensibi arasında sayan Mu'tezile'nin bu ilkeyi anlama ve uygulama tarzları ile İmam Mâtürîdî'nin anlama ve uygulama tarzı farklı olmuştur.

İmam Mâtürîdî emri bi'l-mâ'ruf ve nehyi ani'l-münker ilkesinde akıl ve nakille bilinen her iyiliğe ma'ruf derken, akıl ve nakille bilinen her kötülüğe münker diyerek ma'ruf ve münker kavramlarının mânalarını çok geniş tutmuştur. Bu konuya yaklaşırken de hüsün-kubuh yani güzel-çirkin veya iyi-kötü kavramlarına yaklaşımı hem akli hem de nakli olmuştur. Yani bu meselenin anlaşılması akılla olmasının yansıra aklın sınırlılığından dolayı nakle ve vahye de ihtiyaç vardır. Naklin rehberliğinde bir şeyin iyi ve çirkin oluşu akılla bilinebilir. Bu konuda da Mâtürîdî'de akıl-nakil birlikteliğinin ön plana çıktığını ve akılla naklin tenakuza düşmek yerine birbirini destekleyici mahiyette olduğu söylenebilir. Ne akıl, nakil

⁸³ Topaloğlu, Bekir, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik, Haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayınları, Ankara 2015, s. 213.

yerini tutar ne de nakil, akılı bir kenara atar. Aralarında bir uyum bulunmaktadır. Bundan dolayı Mâtürîdî'de akıl-nakil birlikteliği ma'rûf ve münkerin anlaşılmasında da kendini göstermektedir.

Mâtürîdî'nin düşüncesinde iman kalbin ameli olup, organlarla yapılan ameller ise onu destekleyen ve devamına yardımcı olan unsurlardır. Ameldeki eksiklik veya günahlar kişiyi dinden çıkarmaz. İnkâr etmedikçe, helâlî haram haramı helâl saymadıkça kişi iman dairesindedir. Buradan yola çıkarak Mâtürîdî, emri bi'l-ma'rûf ve nehyi münker yaparken günahkâr mü'minleri din dışına itmeden, af kapısının açık olduğunu vurgulayarak İslâm dairesi içinde değerlendirilmeleri gerektiği üzerinde durur. Yoksa dinden çıkarmak için gayret gösterilmesinin doğru olmadığı, kişiyi günaha sevk edici çeşitli âmilleri de göz önünde bulundurarak hareket etmek gerektiği ve netice de müslümanı İslâm içinde tutarak daha iyi bir müslüman olması için çaba sarfetmenin daha uygun ve tutarlı bir davranış olacağına vurgu yapmaktadır.

Mâtürîdî ilkeyi uygulama hususunda sert, katı ve zorlayıcı olmak yerine insanların ikna edilmesi cihetine gitmeyi esas aldığını söyleyebiliriz. Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkerden amaç toplum düzeninde iyi ve güzel şeylerin yayılmasını sağlamak, desteklemek ve kötülüğe engel olmak, kötülüğün yayılmaması için gayret göstermektir. Mâtürîdî bu görevin ümmet içinden bir grubun yapmasıyla gerçekleştirilebileceğini kabul etmekle birlikte herkesin kendi kudreti ölçüsünde emri bi'l-mâ'rûf ve nehyi ani'l-münker yapmasının da elzem olduğu üzerinde durur. Ancak bunu yapanın sorumluluğunun da kişiye ve sahip olduğu yetkiye göre değiştiğini söylemek daha uygun olur.

Mâtürîdî'ye göre iyiliği emreden veya kötülüğü nehyeden kişinin, emrettiği veya nehyettiği hususları öncelikle kendisinin uygulaması gerekir. Bunu yaparken de ihlas, samimiyet ile irşat ve tebliğde bulunması yerinde olacaktır. Ayrıca tebliğ eden kişi, beyan bulunurken yumuşak bir dil ve tavır kullanması, affedici ve merhamet eksenli hareketi esas alıp, kin ve nefret söylemlerinden uzak durması gerekir. Şahsiyet yapıp karşıdakine kin beslememeli ve bıktırmamalıdır. Bunun yanı sıra şu hususta önemlidir ki, bir müslüman, kötülüğü yapan kişiden ziyade kötülük fikrine nefret duymalı; kötülüğü yapana ise bu davranışı terk etmesi için hem fiilî hem de kavli dua etmelidir.

Mâtürîdî düşüncesinin iyiliği emir ve kötülüğü nehyederken üzerinde durduğu diğer bir hususta tedricilik ilkesidir. Bu ilke hem iyiliği emir hem de kötülüğü nehiy yönlerini kapsamaktadır. Bunun yanı sıra kişiyi kötülüğe sevk eden çevresel etkiler ve faktörler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bunların olumsuz etkilerini en aza indirecek yöntemlere başvurmalı ve tebliğ yaparken muhatabın etkisi al-

tında kaldığı bu tür olumsuzluklara dikkat edilmesi tebliğ açısından daha uygun olacaktır.

Burada şu noktaya da dikkat çekilmelidir ki dinde zorlama olmamakla beraber salih amel işlemeye de teşvik, kötülüğün yayılmaması için ise gayret vardır. İnsanların özgür iradeleri ile seçimde bulunmaları teşvik edilmeli, içten gelen, gösterişsiz ve samimî duygular harekete geçirilmelidir. Hiçbir insan bir dine veya düşünceye girme konusunda zorlanmamalıdır. Eğer zorlama olursa münafıklığın yaygınlaşmasına yol açabilecektir. Bundan dolayı kendi arzusu ile zorlama olmadan dine giren birinden inançlarına bağlı kalmasını istemek de dinî bir gereksinimdir. Ancak başkalarının alanına girmediği ve gerekmediği sürece bireye müdahale etmek doğru değildir. Bununla beraber alenen işlenen kötü bir davranış başkalarının haklarını çiğnemek anlamına geleceğinden psikolojik ve hukukî tedbirler alınabilir, kimi uygun müeyyideler uygulanabilir. Bunun da kimi zaman sosyal otoriteyle kimi zamanda siyasî otoriteyle yerine getirmek mümkündür.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki sosyal otoriteden maksat ise sosyal doku-
yu oluşturan insanların sahip olmuş olduğu örf, gelenek, görenek ve kültür seviyelerinin bir yansıması olarak onlarda var olan kamuoyu gücüdür. Bu kamuoyu gücünü iyiliği emir ve kötülüğü nehyde de kullanabilmemiz mümkündür. Bu sebeple bu kamuoyu gücünün çoğu zaman siyasal otoriteden daha da etkin ve tesirli olabileceğini söylememiz mümkündür. Misal olarak insanların beğenmediği bir konuda başlatılan bir imza kampanyası bile iyiliğin yerleştirilmesinde ve kötülüğün engellenmesinde etkin ve etkili rol oynayabilmektedir. Bu konuda örnekler çoğaltılabilir: Televizyon programları yapmak, bildiri yayınlamak, tiyatro gösterileri yapmak, internet ortamında çeşitli paylaşımlarda bulunmak, sosyal yardım kampanyaları düzenlemekle yapılabileceği gibi gönüllü kuruluşlar, vakıf ve dernekler aracılığıyla bu prensibin sosyal hayatta daha etkili ve verimli bir şekilde uygulanması mümkündür. Böylelikle kötü huyları kendinde alışkanlık haline getirenler, dinî hassasiyetlere duyarlı halk tarafından otokontrol sistemiyle hatalarını terk etmeye yönlendirilebileceği gibi iyiliklerin bu yolla daha yaygın hale getirilmesi de mümkün olacaktır. Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münkeri bu açılardan da değerlendirdiğimiz zaman bize iyiliği yayma ve kötülüğe engel olmayı uygulama açısından farklı metotlar keşfetmemize yardımcı olacaktır.

Kaynakça

Arslan, Hulusi “Mâtürîdî’ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl: 2, s. 4 (Temmuz-Aralık 2009).

Cürçani, Şerif Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Ta'rifât*, Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

- Demirkaya, Yüksel, Dumlupınar Üniversitesi Kamu Hukuku Öğretim Elemanı), *Osmanlı Devletinde Belediye (Hisbe) Teşkilatı*, yer ve tarih yok.
- Ebu Hanife, Nu'man b. Sabit, *Vasiyye* (İmam-ı Âzam'ın Beş Eseri İçinde), Çeviren: Mustafa Öz, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2016.
- Heyet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- Kallek, Cengiz, "Hisbe", DİA, c. I, TDV. Yayınları, İstanbul 1995.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilatı, Bir İslâm ve Tarih Müessesesi Olarak Kuruluş ve Gelişmesi*, Ankara 1975.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Semerkandî, *Te'vilatu'l-Kur'ân*, Daru'l-Mizan, İstanbul 2005.
- _____, *Kitabu't-Tevhîd*, Hazırlayan: Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçî, İsam Yayınları, Ankara 2003.
- _____, *Kitâbu't-Tevhîd Tercümesi*, Çeviren: Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, Ankara 2003.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 1995.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn b. Muhammed, *Tabsıratu'l-Edille*, Tahkik: Hüseyin Atay, DİB Yayınları, Ankara 1993.
- _____, *Kitabu't-Temhîd li Kavaidi't-Tevhid-Tevhidin Esasları*, Çeviren: Hülya Alper, İz Yayınları, İstanbul 2007.
- Nursî, Said *Kastamonu Lahikası*, Envar Neşriyat, İstanbul 1992.
- Pezdevî, Sadru'l-İslâm Ebû Yüsr Muhammed, *Usuli'd-Dîn-Ehli Sünnet Akaidi*, Çeviren: Şerafettin Gölcük, Kayihan Yayınları, İstanbul 2015.
- Sabûnî, Nureddin, *Bidaye fi Usuli'd-Dîn-Mâtürîdîyye Akaidi*, Çeviren: Bekir Topaloğlu, DİB Yayınları, Ankara 1995.
- Sarıkaya, Saffet, Mâtürîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik, İFAV, İstanbul 2012.
- Taftazânî, Mesud b. Ömer b. Abdillâh Saduddin, *Kelâm İlmi ve İslâm Akaidi-Şerhu'l-Akaid*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- Taşdelen, Mehmet, "Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Emr-i Bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i Anil-Münker" Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2016.
- Topaloğlu, Bekir, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Haz. Sönmez Kutlu, Otto Yayınları, Ankara 2015.
- _____, *Mâtürîdî*, DİA, XXVIII, TDV Yayınları, İstanbul 2003.
- _____, -Çelebi İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam Yayınları, İstanbul 2010.
- Ulvi, Ali, *Telhisu Kavaidi Külliyye Ve Istulâhatı Fıkhiyye*, İstanbul h.1317, (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/1061>, 17.09.2017)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ